

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ М. В. ЛИСЕНКА

У статті проаналізовано зміст та структуру педагогічного досвіду майбутнього вчителя музичного мистецтва. Запропоновано окремі методичні підходи щодо його формування в процесі ознайомлення студентів із творчим спадком М. В. Лисенка – основоположника української музичної культури.

Ключові слова: професійний досвід учителя музичного мистецтва, компоненти змісту професійного досвіду, педагогічний потенціал творчості М. В. Лисенка, методика викладання курсу «Історія музики».

В статье анализируются содержание и структура педагогического опыта будущего учителя музыкального искусства. Предложены отдельные методические подходы к его формированию в процессе ознакомления студентов с творческим наследием Н. В. Лысенко – основателя украинской музыкальной культуры.

Ключевые слова: профессиональный опыт учителя музыкального искусства, компоненты содержания профессионального опыта, педагогический потенциал творчества Н. В. Лысенко, методика преподавания курса «История музыки».

This article describes content and structure of pedagogical experience for future teacher of musical arts. Also this article offer individual methodical approaches for its organization, when students learns artistic legacy of M. V. Lysenko, who is founder of musical culture in Ukraine.

Key words: professional experience of teacher of musical art, components that contain professional experience, pedagogical potential in art of M. V. Lysenko, teaching methods for course «History of music».

В історії світової музичної культури можна виокремити чимало видатних постатей, які в переломні історичні моменти, акумулюючи національний досвід й випереджаючи свій час прогресивним новаторством, ставали виразниками духовних потреб нації, сприяли утвердженню нових мистецьких горизонтів. Серед них – основоположники світової музичної класики Людвіг ван Бетховен, Фридерик Шопен, Берджих Сметана, Михайло Глінка та інші.

У кризовий період першої половини XIX століття в умовах національного культурного застою,

послідовного антиукраїнського наступу російського самодержавства засновником світської національної композиторської школи (за визначенням А. Калениченка), творцем музичної класики не лише українського (за Л. Архімович, М. Гордійчуком), а й світового рівня (за Л. Кияновською, Р. Сулім) [5, с. 37-38] стає Микола Віталійович Лисенко (1842-1912), 175-літній ювілей якого ми відзначаємо цього річ.

Наше звернення до авторитету «батька» української музики – не випадкове, адже сьогодні вітчизняна культура переживає драматичний історичний момент, знаходячись між русифікованим, національно знівельованим минулим та перспективою розчинення у європейському просторі. Як ніколи, актуальним є збереження та творче використання українського культурного спадку на шляху виховання національно свідомих українців. Особливо це стосується професійного становлення майбутніх учителів музичного мистецтва, для яких постать М. В. Лисенка, видатного композитора, педагога, науковця, є глибоким джерелом збагачення особистісного педагогічного досвіду.

Творча спадщина М. В. Лисенка є предметом численних мистецтвознавчих (Л. Архімович, М. Гордійчук, А. Калениченко, О. Козаренко, Р. Скорульська) та педагогічних (Г. Ковальова, О. Коренюк, М. Кузьмін, О. Михайличенко, Р. Саміленко, М. Пономаренко, С. Процик та ін.) напрацювань. Водночас у контексті проблематики фахової підготовки вчителя акцентується переважно педагогічна складова досвіду композитора, тоді як професійно розвивальні можливості інших граней творчості митця, зокрема виконавської.

Метою статті є обґрунтування шляхів реалізації педагогічного потенціалу творчої спадщини М. В. Лисенка у процесі формування професійного досвіду майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Насамперед зупинимося на змісті та структурі основних категорій обраної проблеми. Зауважимо, що існує декілька значень поняття «досвід». По-перше, це реакція органів чуття людини на механічні, фізичні та інші впливи зовнішнього світу. Також досвідом є усе, що відбувається з людиною в процесі її життя (світovidчуття, самопочуття, чуттєвість тощо). По-друге, «досвід» є емпіричним знанням, набутим людством у процесі життєдіяльності, практики, виробництва [11, с. 101]. Отже, у філософському

розумінні, досвід – це сукупність чуттєвих сприйняття, що формується у процесі взаємодії людини із зовнішньою природою і становить основу всіх наших знань про матеріальний світ; сукупність знань, умінь, які здобуваються в житті, на практиці [3, с. 242].

Різновиди людської діяльності, зокрема професійної, зумовлюють видову палітру цього поняття. Так, педагогічний досвід є результатом педагогічної діяльності, в тому числі й професійно освітньої, яка насамперед стосується студентів. К. Ушинський, виділяючи теоретичну та практичну складові такого досвіду, стверджував: «Війна між практиками і теоретиками, між поборниками досвіду і поборниками ідеї наближається до миру... Теорія не може відмовитися від дійсності, факт не може відмовитися від думки... Немає такого педагога-практика, в якого б не було своєї, хоча б крихітної, хоча б туманної теорії виховання, і немає такого сміливого теоретика, який би час від часу не озирався на факти... Факти, навіть пережиті вчителем, ще не дають досвідченості, вони повинні справити враження на розум вихователя, ... стати думкою (ідеєю), тобто правилом його виховної діяльності» [10, с. 33-49]. Тобто, загальні поняття педагога наповнює змістом, «пропущеним» через власну професійну практику. Таким чином, педагогічний досвід – це сукупність знань і навичок, набутих на основі та в процесі безпосередньої педагогічної діяльності; форма засвоєння педагогом раціональних здобутків минулої педагогічної діяльності [4, с. 102].

За аналогією зі структурою соціального досвіду, що пропонується сучасною філософією [11, с. 101], можливе виокремлення таких складових педагогічного досвіду: а) уже набуті суспільством знання про педагогіку; б) досвід здійснення відомих способів педагогічної діяльності, що втілюється в діях, умінях і навичках особистості, яка цей вид діяльності опановує; в) досвід творчої, пошукової діяльності в ході розв'язання педагогічних проблем; г) досвід ставлення до світу, один до одного, тобто система емоційно-вольової, моральної, естетичної вихованості особистості педагога.

Професійний досвід учителя музичного мистецтва є системою загальнопедагогічних та спеціальних (мистецьких і методичних) компетенцій, зумовлених метою музичного виховання школяра. Остання визначається як «формування музичної культури молоді на уроках музичного мистецтва і в позааудиторній діяльності (у вузькому розумінні) та як складової духовної культури особистості (у широкому значенні)» [12, с. 150-151]. При цьому музична культура трактується як індивідуальний соціально-художній досвід особистості в царині музичного мистецтва (О. Ростовський), що передбачає розвиненість здібностей сприймати, осмислювати, відчувати музичне мистецтво (Л. Школяр); результатами її сформованості є любов, емоційне ставлення до музики, потреба в ній, музична спостережливість, володіння музично-теоретичними знаннями, розвиток музичних смаків, потреб, переконань, критичне ставлення до музики тощо (Л. Безбородова, Ю. Алієв). Означена мета конкретизується у ряді завдань, в ефективності реалізації яких виявляється досвідченість учителя. Представимо деякі з них: розвиток в учнів інтересу до музики, організація різноманітної музичної діяльності, в процесі якої відбувається розвиток

музичного сприймання, музично-виконавського досвіду, збагачення музичної грамотності, активізація творчого потенціалу особистості [12, с. 150-151]. Щодо загальнопедагогічних складових професійного досвіду вчителя музичного мистецтва, то серед них виокремлюють: інформаційну, тобто вміння працювати з необхідною, зокрема дидактичною, інформацією; морально-комунікативну – готовність жити в соціумі за нормами загальнолюдської моралі, спілкуватися з оточуючими; творчу, що включає здатність до творення себе та здатність до саморозвитку; предметно-продуктивну – вміння ефективно професійно працювати; психологічну – використання психологічних передумов навчального процесу.

Мистецька складова особистісного музично-педагогічного досвіду передбачає сформованість комплексу теоретичних знань, практичних умінь у різноманітній музичній діяльності: виконавській (вокальній та інструментальній), диригентській, теоретичній, етнографічній, науковій [2, с. 13]. Нагадаємо також про необхідні методичні компоненти, зокрема у сфері музичної творчості, організації музичного сприймання, інтерпретації образного змісту музики, музичної критики, елементарного, аматорського, професійного музичного виконавства. Отже, стверджуючи про фаховий досвід вчителя музичного мистецтва, матимемо на увазі комплекс, який включає:

- особистісні якості, що формуються впродовж усього професійного життя (любов до дітей, справедливність, патріотизм, стресостійкість, терплячість, тактовність, комунікативність, педагогічна вимогливість тощо);

- загальнопедагогічну складову (інтелектуальний, діяльнісний, творчий, морально-емоційний, вольовий компоненти),

- спеціальну складову (мистецьку й методичну).

Провідним фактором, що впливає на особистий досвід педагога, є середовище його формування, а саме: особливості навчального закладу; специфіка діяльності педагогічного колективу; особистісні та професійні якості. На формування педагогічного досвіду майбутнього вчителя насамперед впливають зміст та організаційно-методичні особливості професійної освіти.

Викладаючи курс «Історія музики» для майбутніх учителів, орієнтуємося на реалізацію його головної мети – розвиток цілісного музично-історичного мислення як важливої складової професійного світогляду музиканта-педагога. Одним із найважливіших супутніх завдань вважаємо формування в студентів досвіду виявлення педагогічного потенціалу вітчизняної музичної культури. Вважаємо, що, включаючи студентів в окремі напрями фахової діяльності (самоосвітньої, організаційної, комунікативної, конструктивно-методичної, дослідницької, художньо-творчої тощо) у процесі опанування творчої спадщини такої багатогранної особистості, як М. В. Лисенко, сприятимемо формуванню інтелектуальної, діяльнісної, творчої, морально-емоційної та інших складових педагогічного досвіду.

Навчально-дидактичний матеріал лекційних, практичних, самостійних занять із означеної теми систематизуємо довкола різних проявів творчості митця. Зокрема, звертаємо особливу увагу на основоположне значення його композиторської діяльності,

адже саме Микола Віталійович розпочав процес формування національної композиторської школи у другій половині XIX – на початку XX століть. Із його творчої майстерні вийшла ціла плеяда не лише композиторів-сучасників та наступників митця (М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий), а й композиторів XX століття, які сповідують та примножують провідні традиції творчості свого вчителя. Творячи класичні зразки української кантати, обробки, різножанрової опери, камерної музики, Лисенко вивів національне музичне мистецтво на світову арену.

Представлені вище тези, вимагаючи аргументації, стимулюють самостійний пошук студентів, сприяють виявленню як провідних векторів творчості видатного композитора, так і їх «проекції» у спадок композиторів наступних поколінь. Окремі твори, представлені для самостійного сприймання та осмислення, стають стимулом до студентських проєктів: «Відлуння української історії у творах М. Лисенка», «Фортепіанні твори М. Лисенка як джерело творчості школярів», «Лірична образність солоспівів М. Лисенка», «Традиції видатного Вчителя у творчості сучасних композиторів Рівненщини» та ін.

До скарбниці індивідуального фахового досвіду студентів включаємо перспективні, з точки зору сучасного шкільництва, педагогічні ідеї М. Лисенка. Відомо, що головною метою своєї діяльності на педагогічній ниві він вбачав прищеплення учням любові до музики, розвиток творчої індивідуальності, гарного смаку, самостійності мислення. В його музично-драматичній школі, першому вітчизняному професійному навчальному закладі, панувала жива творча атмосфера, дух доброзичливості. Саме тому вбачаємо серед його учнів таке розмаїття мистецьких постатей: майбутні композитори К. Стеценко, Л. Ревуцький, музикознавці А. Буцький, І. Кривусів, співак М. Микиша, скрипаль М. Полякін, актори О. Ватуля, Б. Романицький та ін. Сьогодні Лисенків вектор особистісно зорієнтованого виховання є надзвичайно актуальним у контексті гуманізації музично-виховного навчального процесу.

Композитор-педагог як засновник вітчизняної музичної мови наполягав на національній основі музичного виховання. Важливим дидактичним матеріалом при цьому йому слугував фольклор. «Народну пісню треба любити, любити гаряче. Треба зуміти в кожній народній пісні відчутти душу мотиву» [9, с. 731], – зазначав митець і поширював це спонування на виконавство, композиторську творчість, педагогічну та науково-етнографічну діяльність. За свідченням Л. Ревуцького, «у композитора-збирача українського фольклору було так багато різних матеріалів, що ми, молодь, могли тільки дивуватися з його пристрасності й працездатності» [9, с. 732]. Отже, різножанровий український фольклор відповідно до педагогічної концепції М. Лисенка – глибоке джерело творчості вчителя, зокрема методичної, виконавської, композиторської, наукової.

На шляху розвитку фахового досвіду студентів музично-педагогічного освітнього напрямку в межах індивідуальної навчально-дослідної роботи пропонуються такі завдання:

- створення мелодій музичних вітань, вокальних вправ, хорових розспівок на матеріалі пісенного та поетичного фольклору;

- виконання окремих зразків вокальних обробок народних пісень М. Лисенка зі вступною бесідою виховного змісту для учнів різних вікових груп;

- створення музичних варіантів українських народних казок на матеріалі пісенного та інструментального фольклору;

- моделювання фрагментів шкільних програм «Музичне мистецтво» на основі регіонального фольклору.

З огляду на те, що сучасні вчителі зазвичай ігнорують на уроках музичного мистецтва живе інструментальне виконавство, підміняючи його аудіо- та відеозаписами як більш сучасними та цікавими дітям, особливу увагу студентів звертаємо на виконавську грань особистості М. Лисенка, що активно протистояла тогочасному «пальцебіганню по фортепіано», захопленню «голою технікою» [8, с. 111]. Бездоганна фортепіанна техніка митця ніколи не була для нього самоціллю. М. Тукковський у зв'язку з цим зауважує: «Це був піаніст із високою технікою і відмінний музикант» [9, с. 285]. За словами Л. Ревуцького, Микола Віталійович вважав, що «в мистецтві необхідна художня правда, без якої будь-який твір буде неповноцінним» [9, с. 731]. «Глибока поетичність, за якою криється глибока думка митця, – ось, що завжди відзначало його гру» [8, с. 112].

Отже, зважаючи на вищеозначену проблему сучасного музичного виховання, намагаємося прищепити студентам звичку самостійно ілюструвати твори шкільної програми, адже живе виконавство на уроці не лише створює атмосферу концертного залу, формує уважних слухачів, а й сприятиме розкриттю теми уроку шляхом інтегрування в неї учнівського музичного сприймання, музикування, співу, творчості, засвоєння елементів музичної грамоти. З огляду на це пропонуємо студентам такі завдання:

- запропонувати фортепіанні твори М. Лисенка, сприймання яких дозволить розкрити такі теми програми «Музичне мистецтво», як «Інструменти – символи народів», «Фольклор і композитор», «Як розповідає музика», «Жанри камерно-інструментальної музики», «Обробка народної пісні» та ін.;

- дібрати фортепіанний твір М. Лисенка для музикування молодших школярів на елементарних інструментах, створити партитуру до нього;

- на основі фортепіанних п'єс «Сумний спів» (d-moll), «Меланхолійний вальс» (h-moll), «Пливе човен води повен, баркарола» (h-moll) створити вокалізи для учнів середніх класів;

- розробити творчі завдання для молодших школярів на основі сприймання твору М. Лисенка «Запорозький марш» (d-moll);

- визначити елементи музичної грамоти, засвоєння яких учнями може відбуватися в процесі сприймання вищеозначених фортепіанних творів;

- до обраних фортепіанних творів М. Лисенка запропонувати міні-розповіді «Сторінки життя видатного композитора».

Таким чином, фортепіанна творчість великого митця, віддзеркалюючи його рівень піанізму, може стати потужним стимулом до плекання виконавської культури вчителя музичного мистецтва, а як наслідок – до зростання його фахової досвідченості.

Зауважимо, що педагогічний досвід учителя музичного мистецтва передбачає хормейстерські вміння, адже, за висловом Д. Кабалевського, «кожен клас – це хор».

Цінні педагогічні секрети містить диригентський спадок М. Лисенка. Ознайомлюючись зі спогадами його сучасників, студенти узагальнюють ідеї, актуальні в роботі сучасного вчителя:

1) «Головна мета Лисенка – створити такий хор, який би не лише співав під диригентську паличку, а співаючи, творив». Необхідно «підібрати такий репертуар народних пісень, який би захоплював співаків, аби вони й удома не переставали співати... і були переконані в красі української пісні» [9, с. 500-501]. *Педагогічний висновок*: надзвичайно важливі розвивальна та виховна мета хорової роботи вчителя, національний репертуар.

2) Значну увагу Лисенко-диригент приділяв поясненню змісту музичного твору: «двома-трьома словами він умів яскраво виявити саму суть чи то фрази, чи то всього твору... і відразу хор показував такі риси в музичному малюнку, яких не можна було досягти довгими годинами роботи». Співанки Лисенкових хорів ставали «справжньою лекцією розуміння музики» [9, с. 488]. *Педагогічний висновок*: досягнення осмисленості роботи хористів залежить, зокрема, від уміння керівника яскраво вербалізувати музичний образ.

3) Хорові колективи Лисенка склалися з надзвичайно різних за походженням та освітою учасників. Переважно «хор читав ноти досить погано. Склад постійно мінявся, голоси були строкагі» [9, с. 480], тому «Лисенкові доводилося ретельно вивчити кожен особистість хориста» [9, с. 499]. *Педагогічний висновок*: оскільки шкільні (класні) учнівські хори зазвичай є дуже неоднорідними за своїм співацьким розвитком, учителеві необхідно приділити чимало часу індивідуальній роботі з дітьми.

4) «Як хормейстер Микола Віталійович був дуже вимогливий, особливу увагу звертав на чіткість виконання, дикцію, дотримання всіх позначень, важливого значення надавав емоційній виразності виконання» [9, с. 513]. *Педагогічний висновок*: у ході хорової роботи основне завдання вчителя – навчити учнів грамотно відтворювати текст твору, не забуваючи при цьому про художню виконавську інтерпретацію.

5) Зміцнювали хори Лисенка спільні справи, наприклад, щорічна подорож на могилу Т. Г. Шевченка, «кашоваріння» за Дніпром усім хором, колядування під час Різдв'яних свят, що завжди починалося і закінчувалося в будинку Лисенка, хорові мандрівки [9, с. 501-507]. *Педагогічний висновок*: робота з хором не обмежується лише репетиціями, учнівський хор має бути центром культурно-просвітницької роботи в школі, місті.

6) «У Лисенка була якась особлива техніка праці з голосистими, але... некваліфікованими співаками... За дуже короткий час він умів їх довести до високого ступеня досконалості» [9, с. 530-531]. Над цим феноменом розмірковує сучасний український науковець О. Козаренко: «Він знав секрет нашої давньої традиції тембрально багатого, заснованого на принципі тембрального резонансу хорового співу, – коли малий хор досягає дивовижної якості звучання. Тому Лисенко досягав «при відносній «недостатності» матеріалу колосального результату» [7, с. 63]. *Педагогічний висновок*: у роботі з хором важлива оптимізація методичних підходів у руслі національних співацьких традицій з урахуванням контингенту хористів.

7) Яскраве свідчення хормейстерського «горіння» М. Лисенка залишив учасник студентського хору

Д. Ревуцький: «Особливу силу володіти людським гуртом являв майстер тоді, коли сидів за роєм перед своїм хором. То права, то ліва рука на якусь секунду одривалась од інструмента, щоб подати той або інший знак. Променисті його очі сяяли вогнем і вся сила його темпераменту виливалася з них, з усієї міміки його обличчя, з усієї його постаті та з глибоких співучих звуків роля» [9, с. 531]. *Педагогічний висновок*: натхненного широго колективного виконання може досягти лише високопрофесійний творчий педагог, захоплений своєю справою.

Запропоновані нами підходи щодо формування педагогічного досвіду майбутнього вчителя музичного мистецтва є орієнтовними і не вичерпують широких можливостей творчого спадку М. В. Лисенка, фундатора вітчизняної музичної культури. Вважаємо, що, включаючи студентів у професійно спрямовану діяльність у курсі «Історія музики», ми не лише сприятимемо зростанню ефективності навчального процесу, а й стимулюватимемо їх інтерес до обраної професії, примножуючи, таким чином, особистий педагогічний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архімович Л. Б. М. Лисенко: життя і творчість / Л. Б. Архімович, М. М. Гордійчук. – Вид. 3-тє. – К. : Муз. Україна, 1992. – 256 с.
2. Бєшапошнікова Т. В. Сучасні вимоги до методичної підготовки вчителя музичного мистецтва / Т. В. Бєшапошнікова, С. Я. Шкільник // Актуальні питання мистецької педагогіки : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХГПА, 2014. – Вип. 3. – 156 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Калениченко А. Лисенко у світовій музичній культурі / А. Калениченко // Музика. – 2013. – № 1. – С. 36–39.
6. Карпенчук С. Г. Нове педагогічне мислення: теорія і практика : науково-методичний посібник / С. Г. Карпенчук, Л. Ю. Семенюк-Іванюк. – Рівне : Принт-Хауз, 2013. – 304 с.
7. Козаренко О. Диво самозростаючого Логосу / О. Козаренко // Музика. – 2013. – № 1. – С. 61–63.
8. Коренюк О. Педагогічні принципи М. В. Лисенка / О. Коренюк // Українське музикознавство : науково-методичний щорічник. – К. : Музична Україна, 1969. – Вип. 4. – С. 111–121.
9. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О. Лисенко, комент. Р. Пилипчука. – К. : Музична Україна, 1968. – 822 с.
10. Ушинський К. Д. Про користь педагогічної літератури / К. Д. Ушинський ; пер. з рос. // Твори : в 6 т. / [відповід. за укр. видання Г. С. Костюк, С. Х. Чавларов]. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 1. – С. 33–49.
11. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол. : В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
12. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти / В. Ф. Черкасов. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.

Дата надходження до редакції: 25.04.20117 р.